

A MAGYAR TÖRENDSZER DESCENDENS TÖRTÉNETÉHEZ

II.

NYÍRI ANTAL

1. A magyar nyelv történetéről és rendszeréről Debrecenben 1966-ban megtartott kongresszuson kísérletet tettem a magyar törendszer descendens története egy részletének vázlatos bemutatására (NyÉ. 58: 161—4), nagy vonásokban felvázolva az uráli, illetőleg a finnugor alapnyelvi CVCV hangszerkezetű tőtípus magyar nyelvi fejleményeit, melyek a következő magyar tőtípusokba differenciálódtak: 1. egyalakú, mássalhangzóra végződő CVC: CVCV-szótövekre (*hal: halat*); 2. $\bar{C}\bar{V}C$: CVCV-, és $\bar{V}C$: VCV- töbelseji időtartamot váltakoztató vagy hangzónyújtó szótövekre (*kéz: kezet; ég: eget*); 3. egy tövégi időtartamot váltakoztatóra, vagyis hangzórövidítőre: CV: $\bar{C}\bar{V}$ - (*fa: fát*); 4. $\bar{C}\bar{V}$: CVCV-: CVC- típusúra (*fő: fejem, feje*); 5. $\bar{C}\bar{V}$: CVCV-: CVC- v-tővű szavakra (*kő: követ, köve, hó 'nix; Schnee': havas, hó 'mensis; Monat': hava*). Más tőtípusok az alapnyelvi CVCV típusú szótövekből hangszerkezeti okok miatt nem keletkeztek a magyarban, viszont — mint alább látni fogjuk — az alapnyelv másik három tőtípusa (vö. HAJDÚ, Bev. 53, 84) — VCV; VCCV; CVCCV — egyenként nem mutat olyan differenciált fejlődést és olyan nagy számú képviselőt a magyarban, mint a fentebb említett alapnyelvi CVCV hangszerkezetű szavak magyar fejleményei, valószínűleg szintén hangszerkezeti okok miatt, de integrációjuk igen szembetűnő.

Az uráli, illetőleg a finnugor CVCV szótövek alapnyelvi viszonylagos gyakorisága (vö. HAJDÚ, Bev. 84—6), továbbá a CVCVCV meg a VCVCV szerkezetűek arra mutatnak, hogy a consonans — vocalis, illetőleg a vocalis — consonans váltakozású szótövek elég jellemzőek lehettek az uráli és a finnugor alapnyelvre.

2. Az alábbiakban — folytatva az 1966-ban megkezdett magyar tőtörténeti fejtegetést — előadom röviden az uráli, illetőleg a finnugor alapnyelvi VCV, VCCV, CVCCV hangszerkezetű szótöveknek mai nyelvünkbeli fejleményeit, utalva e szótövszerkezetekbe közben besorolódott néhány idegen eredetű szótőre is, majd röviden rámutatok arra, hogy differenciálódásuk mellett nagyjából hogyan integrálódtak ezek a szótövek.

3. A PU, a PFU. és a PUG. VCV szótövek magyar nyelvi fejleményei.
PU. **ala* (MSzFE., TESz.) > ősm. **alu* (vö.: *al-ja* < **alu-j-a*) > m. *al* (1239: *Oluar* olv. Alvár, NySz. stb.; 1539: „Keeth derekal Harom fejäl” RMNy. II, 2. rész 66, NySz.).

PFU. **ora* (MSzFE., TESz.) > ősm. **aru* > óm., m. *ár*: *arat*, *árja*, lyukasztó szerszám: Ahle, Pfriem'; az *á* > *á* valószínűleg az *r* hatására.

PFU. **üje* (E. ITKONEN: FUF. XXX, 39; MSzFE., TESz.) vagy **eje* (MSzFE., TESz.) > ősm. **ējū* > m. *ēj* 'nox; Nacht' (1416u./1450 k.: *eyel* BécsiK¹. 121 *eynēc*

¹ A Bécsi K. adatait általában KÁROLY SÁNDOR: A Bécsi Kódex nyelvtana. Bp., 1965. alapján idézem.

148, *eyekbèn* 242; 1517: „az *eyet*” DomK. 8; 1584: „A mely *eijön*...” Beythe: Epist. 95; 1531: „hwfwetnak *eeyen*...” ThewrK. 210 stb.) > *é* (1448 k.: *euel* olv.: *ével*, értsd: 'éjjel' JókK. 3, 41, 143; 1416u./1450 k.: *miend étaltal* 'per totam noctem' BécsiK. 23; NySz.; KÁROLY S. szótárában nincs meg.; 1519: „*enek* ewada vagon” DebrK. 611; *é-szak* NySz. stb.); *éj* > *ij* (1541: „iñ az *j*” Sylv. ÚT. I, 140 v.; NySz.; NySz.: Sylv. ÚT. I, 141: tévedés; „az *jnek* nēged *vigiliāia*” Sylv. ÚT. I, 23; *i-fél* Göcsej, *i-filakor* Bars m.; *i-szek* Szolnok—Doboka MTSz.).

PUg. **elə* (MSzFE., TESz.) > ősm. *eliū* > m. *ēl* (1549: *ēles kēs* olv.: *ēles kēs* Dévai: OrthVng.; MELICH, MNYTK. 8: 13); > *él*: *élt*, *éle* stb. 1. 'Schneide', 2. 'Spitze'.

PFU. **ikä* (MSzFE., TESz.) > ősm. **ēyū* > ősm. **ēy* > **ew* > *év* 'annus; Jahr' (1526: „harmad *euen*” Telk. 29, 35; INOTAY I., A TelK. Szt. Anna legendájának nyelvi föld. 13; 1506: „Harmicz három *eviglen* WinklK. 121; 1526/27: „*Eewnek* mynee es mynemew ideyben...” ÉrdyK. 40;) 2. 'aetas; Alter' (1526/27: „őreg embernek *ewe* zerent” ÉrdyK. 56b) *évi* 'annuus; jährig' (1448 k. „Romanak warasabeli nemy notariusnac fiaczkaya meglén nagy elig vala heted *euy*...” JókK. 158); *éves* 'annuus; jährig' a nyelvújítás előtt nincsen; *év* > *é* (1508: „tizenkettőd *etől* fogvan” DöbrK. 387; 1526: „harmad *enec* utanna” TelK. 36; INOTAY, i. m. 13); *év* > *iv* (1560: „heted *jwen*” RMNy. II, 167). — A BécsiK.-ben és a MünchK.-ben az *év*, *évi* stb. nem fordul elő (vö. KÁROLY S.: i. m.), CAL. sem említi. — Ez a szó csak kódexeinkben, kéziratos emlékeinkben van meg a XVI. században, a XVI.-tól a XVIII. sz. végéig nincsenek rá adatok nyomtatványainkban, SzD. eleveníti fel 1792-ben (NySz.; TOLNAI: NyK. LVI, 327, stb.). Az *év* 'annus; Jahr' XVI—XVIII. századi könyveinkben való hiányának valószínűleg ugyanaz az oka, mint ami a fel-elevenítését (NyÚSz.) is megnehezítette, nevezetesen az *év* 'genny' szóval való azonos hangzása.

PFU. **icä* (LAKÓ, NyÉ. 47:47; HAJDÚ, Bev. 103; másképp CompGr. 406) > ősm. **isü* > **üsü* > óm. *is* (vö.: *is-t-en*, *isemucut*) > *üs* > *ös* (vö. „*ös* rövid *ö*-vel még RÉVAINál is Antiq. 137 stb. Nyr. XVI, 98. Hosszú *ö*-vel: *ösi* Fal. NU². 46, 47” NySz., de *ösi*, *ös-fi* 'aki valahol otthonos' MTSz.) > *ös* 'avus; Urahn' *öst*, *ösöm* stb.

Ilyen eredetű szótő még például: *áj* 'vallis; Tal', *ángy*, *any-a*, *el-*: *ele-je* 'pars antica', *él* 'vivere; leben', *es-ik* 'cadere; fallen', *ég* 'ardere; brennen', *em-e* 'nőstény', pl. *eme* lúd, *eme* tik OklSz, MSzFE., 'kocadiszno' MTSz.; *em-ik* 'szopik', az *éne-k* töve, *izz-ik* igénk töve, de a régi nyelvből nincs rá adat, vö. NySz., MA. stb.; *orr*: *orrot* 'nasus; Nase'; ebbe a szótőcsoportba tartozott bele az *al-sz-ik* ige *al-* 'dormire; schlafen' töve, vö. *al-tat* stb.; *új* 'novus; neu', stb.

Az uráli, a finnugor és az ugor eredetű VCV hangszerkezetű szavaink ma egyalakú, mássalhangzós tövűek, és nominativusi, illetőleg igei toldalék nélküli alakjuk — például *él* 'vivit; er lebt' vocalis-consonans — VC — hangszerkeztűek. Az eredetileg ebbe a tőcsoportba tartozó szavak száma nem nagy, de más hangszerkeztű alapnyelvi szótövekből számuk elég tetemesre nőtt. Tudniillik ebbe a szótőcsoportba eredetileg más hangszerkezetű szótövek is besorolódtak, mégpedig valamennyi az ősmagyar korban. Így például — mint látni fogjuk — az eredetileg VCCV hangszerkezetű *ár*: *arat* 'ellenérték; Preis', az eredetileg CVCV hangszerkezetű *ár*: *árt*, *árja* 'fluctus; Flut, Strom', *öl*: *ölet* 1. 'sinus; Schoss' 2. 'ulna; Klafter', az *öl* ige; az alapnyelvi VCVCV hangszerkezetű *íny* 'palatum; Gaumen, Zahnfleisch', vagy az *ón*: *önt* 'plumbum album; Zinn', mely eredetileg CVCCV hangszerkezetű volt stb.

Honfoglalás előtti török jövevényszavaink közül csak néhány sorolódott be ebbe a szótőcsoportba: *ír* 'scribere; schreiben; malen', *ok* 'causa, ratio; Ursache;

Grund' és talán szintén török eredetű az *ál* mn. 'falsch' (vö. TESz.); szintén ebbe a csoportba került az átdó törökben VCVCV hangszerkezetű *ács*: *ácsot* 'faber; Zimmermann', az átdó törökben minden bizonnyal VCVC hangalakú (vö. BTLw.) *ól*: *ólat* 'stabulum; Stall, Koben' <óm. -ohul olv.: *oyul*.

Két elavult szláv jövevényszavunk tartozik ebbe a szótőcsoportba: *asz* 'avena; Hafer' és *uja* 'avunculus; nagybátya' (KNIEZSA, SzlJsz.). — Olyan latin, német és újlatin jövevényszavaink nincsenek, melyek hangalakjuknál fogva ebbe a tőcsoportba illeszkedhettek volna bele.

4. A PU., a PFU. és a PUG. VCCV szótövek magyar nyelvi fejleményei.

PFU. **ajne* (MSzFE., TESz.) > ősm. **ajjə* (MSzFE.) > ősm. **adzšu* > m. *agy*. 1. 'koponya; Schädel', 2. 'Gehirn, Mark', 3. 'Nabe': *agyat*.

PFU. **arwa* vagy **arya* (MSzFE., TESz., szerintem inkább ez utóbbiból) > ősm. **ayru* > **áru* > ár: *arat* 'ellenérték; Preis'.

PFU. **amta* (MSzFE., TESz.) > ősm. **odu* > óm. *od* (HB. *odutta*) > m. *ad*: *adok*.

PUG. **empə* (MSzFE., TESz.) > ősm. **ēbü* > m. *ēb*: *ēbet*.

PU. **ep̃te* (CompGr. 406: *ipte*) > PUG **ep̃t̃t̃* (vö. osztj. V., Vj. *ewel*, Ni. *ep̃at* 'Geruch' STEINITZ, Dial. etym. Wb. der ostj. Spr. 147) > ősm. **ēwēzü* > ősm. **ēzü* > m. *éz* (vö. ÖMS. *eze*) > íz: *íz*.

PU. **utkə* (N. SEBESTYÉN IRÉN: NyK. LIII, 267—70; KÁLMÁN BÉLA: NyK. LIII, 155; HAJDÚ P., i. m. 110) vagy PU. **uktə* (LAKÓ, NyK. LVI, 40) > PUG **uktə* > ősm. **uxtu* > óm. *utu* (1055: *utu rea*) > m. *út*: *utat*, *után* stb.

Az alapnyelvi VCCV hangszerkezetű szótövek nyelvünkben elég gyér számban maradtak fenn. Ezek általában az imént tárgyalt alapnyelvi VCV hangszerkezetű szótövekkel kerültek egy csoportba a magyarban, és egyalakú, mássalhangzós tövűek lettek. Voltaképpen az eredetileg CVCV hangszerkezetű, egyalakú, mássalhangzós tövű magyar szavak (*hal*: *halat* stb.) magánhangzóval kezdődő alcsoportját (*ár*: *arat*, *ēj*: *ējet*) alkotják; besorolódtak ebbe a tőcsoportba még más hangszerkezetű alapnyelvi szavak is (például *iny*: *inyt* stb., l. fentebb).

Egyedül az *út*: *utat* válik ki az alapnyelvi VCCV hangszerkezetű szótövek közül, mert ez többesíji időtartamváltakoztató, vagyis hangzónyújtó lett, tehát ez csatlakozott az eredetileg CVCV hangszerkezetű, majd a tövéghangzók eltűnése után hangzónyújtó *kéz*: *kezet*, *ér*: *eret* félékhez, továbbá az alapnyelvi CVCCV hangszerkezetre visszamenő hangzónyújtókhoz — például *légy*: *legyet*, *lúd*: *ludat* stb. (l. alább).

5. A PU., PFU. és PUG. CVCCV szótövek magyar nyelvi fejleményei

PU. **šilmä* (CompGr. 408: *šilmä*) > ősm. **šimi* > **šimü* > **šziümü* > *šim* ~ *šziüm* > *szēm*: *szēmet* v. *szēmēt* ~ *szöm* *szömöt*.

PFU. **wolnə* (CompGr. 413) > ősm. **wolnu* > ősm. **olnu* > (vö. *olno* ÁBEL) > m. *ónn*: *ónnot* (NySz.) > ón: *ónt* 'plumbum album; Zinn'.

PU. **surtə* (CompGr. 406: *šurtə*) > ősm. **urtu* (vö. az első szótag magánhangzójára 1288: *urutan* OklSz.) > **ortu* ~ **irtu* > m. *ort* ~ *irt* 'runcare, succidere, extirpare, eradicare; ausrotten, jätēn' NySz.

PFU. **jukta* (CompGr. 411) vagy **jokta* (MIKOLA, Népr. Nyelvtud. XII, 34) > ősm. **juxtə* > ősm. *jutu* > m. *jut*: *jutok* 'pervenire, devenire; ankommen, anlangen' stb.

PU. **tuktə* (CompGr. 409) > ősm. **toxtu* > ősm. **totu* > m. *tat* 'az egy fatörzs-ből vág csónak belsejében (a közepén és a faránál) erősítésül meghagyott keresztben fekvő rész, amely ülőhelyül is szolgál' (Tihany, Szeged, MTsz.) stb.

PU. **tutkə* > PUG. **tuktə* (vö. vog. *túxt* 'cyprinus tinca; compo' stb. N. SEBES-TYÉN IRÉN, NyK. XLIX, 36; LAKÓ: *-*tk-* > *-*kt-*: ugor kori, NyK. LVI, 40; a meta-tézisnek az ugor korban nagyobb szerepe van, mint általában köztudomású, vö. már HORGER: MNy. 499—501) > ősm. **toxtu* > **totu* > m. *tat*-hal 'tinca vulgaris' MTSz.

PU. **kumpa* (CompGr. 407) > ősm. **χobu* > óm. *hob* > m. *hab*: *habot* 1. 'fluctus, unda; Welle', 2. 'spuma; Schaum' NySz.

PU. **lampə* > ősm. *lābu* > m. *lāb* 'pes; Fuss': *lābat* (> *lāp*: *lāpot* 'úszó sziget', vö. TOIVONEN: NyK. L, 546; MÉSZÖLY: SzegFüz. III, 135—6).

PU. **kiüntə* (CompGr. 407) > ősm. **küdü* > m. *köd*: *ködöt* 'nebula; Nebel'.

PU. **kuñčə* (CompGr. 406) > ősm. **χudzsü* > óm. **hugyu* > m. *húgy* 'stella; Stern' (1494 k.: „Hold ees hwgyak” luna et stellae FestK. 6. NySz.).

PFU. **loñca* (CompGr. 412) > ősm. **landzsü* ~ **ladzsü* > óm. **langyu* ~ **lāgyu* > *langy* 'langyos'; *langyos* = *lāgy* MTSz. ~ *lāgy* 'mollis; weich' (a régi nyelvben a *langy*, *langyos*-ra nincs adat).

PU. **maksa* (CompGr. 407) > PUG. ? **maγəθə* > ősm. **māju* > m. *māj* 'iecur; Leber': *máját*.

PU. **waška* (CompGr. 409) > ősm. **woχšə* > ősm. **wosu* > óm. *wos* (1300 k. *vos*- ŐMS.) > m. *vas*: *vasat* 'ferrum; Eisen'.

b) PU. **kakta* ~ **käktä* (CompGr. 406) > ősm. **kextə* > ősm., óm. **ketü* > óm. *kēt* (1416 u/1450 k. két BécsiK. I₁, 54₂₁, stb., *kétzer* 108₂ stb., 1416u/1466: „*két* ember” MünchK. 14 va 28 stb., *két* Borsod m. Apátfalva stb. Nyr. XXI, 217 stb.) > *két* 'duo; zwei'; *ketté* 'entzwei' stb.

PFU. **lāñčə* (CompGr. 412) > ősm. **ledzsü* > óm. **legyü* > m. *lēgy* (*lēgy* 'musca; Fliege' Heves—Borsod—Gömör összeszögelése Nyr. XXI, 217): *legyet* > *lēgyet*.

PFU. **tālwä* (CompGr. 414) > PUG. **tāwlä* > ősm. **telü* > m. *tēl* (1416u./1450 k. *tēlbə* BécsiK. 316₈, *tēl*: Heves—Borsod—Gömör összeszögelésénél. Nyr. XXI, 217.): *telet* > *tél*: *telet*.

PFU. **neljä* > PUG. **nel'š* > ősm. **nedzsü* > óm. **něgyü* > *něgy* 'quattuor; vier': *něgyed*, *něgy-ven* > *negyed*, *negyven*.

PFU. **lunta* (CompGr. 412) > ősm. **ludu* > m. *lūd*: *ludat*.

c) PFU. **kolme* (vö. fi. *kolme*) > ősm. **χarmu* > óm. *harmu* > *hárm*: *hármnak* > *háromnak*: > *három*: *hármat*.

d) PU. **niwne* (CompGr. 408: *niwne*, de vö. HAJDÚ, i. m. 101. Az alapalakot a lapp *niwijnä* FUV, 43. indokolja) > ősm. **nyiwya* > ősm. **nyiwjü* > ősm. *nyijü* > *nyüjü* > m. *nyij* ~ *nyüj* > *nyí* ~ *nyü* 'vermis; Wurm': *nyiek* ~ *nyüek* > *nyívek* ~ *nyüvek* stb.

Az eredetileg CVCCV hangszerkezetű szótövek a) alatt bemutatott csoportja ma egyalakú, mássalhangzós tövű, például, *szem*, *hab*, *láb*. Ilyenek még *toll*, *váll*, *rág* V., *szeg* V., *dug* V. stb. Ezek egy tőcsoportba kerültek az eredetileg CVCV hangszerkezetű *hal*, *vaj*, *fog*, továbbá az *öl* N. *öl* V. stb. szavakkal.

Mint láttuk, az alapnyelvi VCV hangszerkezetű csoport is ennek a tőcsoportnak lett egyik alcsoportja, vö. *ár* 'lyukasztó szerszám', *éj*, *ős* stb., továbbá az alapnyelvi VCCV hangszerkezetű szavak is, mint *ár*: *árat* 'ellenérték'; *Preis*, *éb*: *ebet*, de egyéb hangszerkezetű alapnyelvi szavak is ide sorolódtak be, például: *íny*, *áll* N. stb.

Itt említem meg, hogy ebbe a tőcsoportba igen sok jövevényszó került bele. Honfoglalás előtti török jövevényszavaink közül mintegy 35 tartozik ide, ezek jó része az átadó nyelvekben CVC hangszerkezetű, tehát voltaképpen az alapnyelvi CVCV

hangszerkezetű szavak magyar fejleményeinél kellett volna megemlítenem őket. Mivel azonban előző cikkemben a jövevényszavaknak a magyar töféleségekbe való beilleszkedéséről nem szóltam, pótlólag most itt teszem ezt meg, annál is inkább lehetséges ez, mert ezek a CVCV hangszerkezetűek a fentiekkel integrálódtak nyelvünkben. Idetartozó török jövevényszavak: *gyász, gyom, kor, kos, tar* stb. Mint tudjuk, összevonás által is kerültek be török jövevényszavak ebbe a csoportba, például *szór* 'wannen, worfeln, streuen, zerstreuen', *tőr* 'Fallstrich', ismét mások az átadó török nyelvben is valószínűleg CVCV hangszerkezetűek voltak, például: *bér, csat, gyöngy* stb. (vö.: BTLw.). — Szláv jövevényszavunk körülbelül 50 van ebben a csoportban (vö. KNEZSA, SzJJSz.), például: *bab, baj, gát, kád, kár, kas, lág, pad, pap* stb. — Latin eredetűek: *kar* 'chorus; Chor', *juss* 1. 'Recht; 2. 'patrimonium; Erbteil'; német eredetűek: *bak, bál, céh, col, szósz, zsák, zsupp* stb. Ilyen még a francia eredetű *mécs* is.

Az alapnyelvi CVCCV hangszerkezetű szavak egy kisebb csoportja a magyarban szóbeljei időtartamot váltakoztató, tehát hangzónyújtó lett. Ilyenek: *légy N., tél, négy, hűd* és ezek a PU. PFU. PUG. CVCV hangszerkezetű *kéz, jég, víz, ég N.* szavakkal integrálódtak. — Nagy kérdés, hogy az *úr* (ösm. **uru*, vö. HB. *uruzag* > *ország*): *urat* eredeti, vagy jövevényszava-e nyelvünknek. Ha eredeti, akkor az alapnyelvben nagy valószínűséggel nem magánhangzóval kezdődött, hanem mássalhangzóval, hiszen a PU. és a PFU. vagy PUG. VCV hangsorú szavaink között többeljei időtartamot váltakoztató, tehát hangzónyújtó nincsen.

Eredeti CVCCV hangszerkezetű, kétagú szavaink között csak egy van hangzótdó: *három: hármat*. A többi ugyanis képzett szó. Így például a *hatalom, szerelem* stb. Ezek azonban eredetileg **hotolumu*, **szerelümü* hangalakúak voltak minden bizonynyal (PAIS: MNy. XLVIII, 139; BÁRCZI: Htört². 78—9; A magy. nyelv története 167).

6. Áttekintve az alapnyelvi kétagú szavak közül a mai magyar nyelvben meglevő szótöveink történetét, a következőket állapíthatjuk meg: a) a PU., a PFU. vagy a PUG. kétagú — VCV, VCCV, CVCV és CVCCV — szótövek közül a legváltozatosabb differenciálódást nyelvünkben az alapnyelvi CVCV hangszerkezetű szótövek mutatják, és a másik három — VCV, VCCV, CVCCV — tőszerkezet voltaképpen az alapnyelvi CVCV magyar nyelvi fejleményeinek általában két csoportjával integrálódtott, nevezetesen: 1. annak egyalakú, mássalhangzós töveivel (*hal, vaj* stb.); 2. annak hangzónyújtó szótöveivel (*kéz, ég N.* stb.). V-tővű szó csak egy lett ebből a csoportból: *nyű: nyűvet*. Fa: *fát*, valamint *fő: feje* szótő típus nem keletkezett nyelvünkben az alapnyelvi VCV, VCCV és CVCCV hangszerkezetű szavakból.

Utólag jegyzem meg, hogy a PU., PFU. CVCCV hangszerkezetű szótőcsoportból váltak ki a magyarban más tő típusok is, de ezekkel majd később foglalkozom.

ZUR DESCENDENTEN GESCHICHTE DER UNGARISCHEN STAMMESSYSTEMS

VON

ANTAL NYÍRI

Der Verfasser begann die urungarische und ungarische Entwicklung der Lautstruktur der Wortstämme CVCV uralischen und finnisch-ugrischen Ursprungs an dem im Jahre 1966 abgehaltenen sprachwissenschaftlichen Kongress zu Debrecen darzulegen. Im gegenwärtigen Artikel setzt er seine Untersuchungen in Bezug auf die Lautstruktur der Wortstämme VCV, VCCV und CVCCV der Grundsprache fort und stellt fest, wie sich die einzelnen Stammtypen der Grundsprache im Laufe der urungarischen und ungarischen Sprachgeschichte integriert und differenziert haben.